

ЖАҲОН КОНСТИТУЦИЯЛАРИ ТАРИХИ ВА КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР

Жўрабоев Н.Ю.,

Тошкент давлат транспорт университетининг доценти

juraboyevnosir4@gmail.com

Ўралов Э. И.,

Тошкент давлат транспорт университети талабаси

Усмонов Б.Ў.,

Тошкент давлат транспорт университети талабаси

АННОТАЦИЯ

Мақолада “конституция биноси”нинг барпо бўлиши тарихи, илк конституциявий қонун ҳужжатлари, шунингдек, жаҳон конституциялари ҳамда конституциявий ислоҳотлар, шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси конституциясига қўшимча ва ўзгаришлар киритиш борасида давом этаётган жараёнлар ёритилган.

***Калит сўзлар:** конституция, “Қутадғу билиг”, Ясоқлар, Темур тузуклари, Салон қонунлари, “Сиёсатнома”, конституциявий ислоҳотлар, конституцион қонун, Референдум, “Тараққиёт стратегияси”,*

КИРИШ

Конституциялар, уни қабул қилган мамлакатларнинг асосий қонуни бўлиб, давлат ва жамият қурилиши, инсоннинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини у ёки бу тарзда ўзида акс эттирган олий юридик кучга эга ҳужжат ҳисобланади. “Конституция биноси”нинг барпо қилиниши ва ҳозирги кўринишга келиши узок тарихий даврни ўз ичига олади. Шунингдек, фанга маълум бўлишича, дастлабки конституцияга хос жиҳатлар бундан тўрт минг йил аввал қадимги Бобилда пайдо бўлган подшо Хаммураппи қонунлар кодексидир. Кейинги даврларда юзага келган “Салон қонунлари”, муғул “Ясоқ”лари, “Темур тузуклари” ҳам, муайян маънода, ўз дарига хос конституцион қонун ҳужжатлари бўлган, дейиш мумкин.

Давлатлар тарихига назар ташлайдиган бўлсак, ҳозир биз тасаввур этадиган конституцияларнинг пайдо бўлганига ҳали унча кўп вақт бўлган эмас. Баъзи манбаларда дастлабки конституция сифатида 1787 йили Филадельфияда қабул қилинган АҚШ конституцияси тилга олинади. Аслида ундан олдин қабул қилинган конституциялар ҳам бор. Бу дунёдаги энг кичик давлатлардан бири –

Сан-Марино Республикасининг 1600 йилда қабул қилинган асосий қонунидир. 1710 йил 5 апрелда қабул қилинган Филипп Орлик конституциясини ҳам баъзида Европанинг илк конституцияси сифатида эътироф этишади.

Ўрта аср Шарқ мамлакатларида эса диний таълим, хусусан, ислом дини кўрсатмалари, шариат қоидалари конституция вазифасини бажариб келган. Бундан ташқари, улуғ аждодимиз Юсуф Хос Хожибнинг «Қутадғу билиг» («Саодатга бошловчи билим») асарида давлат, жамият ва инсон ўртасидаги муносабатлар қандай бўлиши лозимлиги теран ёритилган. Айниқса, юқорида эслаб ўтганимиз, соҳибқирон Амир Темурнинг “Тузуклар”и бу борада бебаҳо сиёсий, ҳуқуқий, маърифий қўлланма бўлиб, ундаги кўпгина ғоялар ҳозиргача ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Айниқса, “Тузуклар”даги машварат, раият, фуқароларнинг тоифаларга бўлинганлиги, уларнинг жамиятдаги мавқеи, хавфсизлик, мудофаа, қўшин тузиш ва бошқа шу қабиларга доир қарашлар ўша давр қонунчилиги нуқтаи назаридан диққатга сазовордир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Ўзбекистон ССР (1924-1991 й.й.) нинг 1927, 1937 ва 1978 йилларда қабул қилинган конституциялари шуровий мафкура заминда яратилганлиги маълум. Шарқ давлатлари ичида ҳинд халқи мустақилликка эришганидан икки йил ўтиб, 1949 йил 26 ноябрда қабул қилинган Ҳиндистон конституцияси ҳажман дунёдаги энг катта конституциялардан бири ҳисобланади. У 395 та модда, 12 та йирик илова, 117400 та сўздан иборат. Ушбу ҳуқуқий ҳужжат қабул қилингандан буён 500 дан ошиқроқ ўзгартиш ва қўшимча киритилган, 80 та янги модда қўшилган, қарийб 20 та модда бекор қилинган. АҚШ конституцияси ҳажман энг кичик – 4400 сўздан иборат бўлишига қарамай, қабул қилингандан буён ўтган икки асрдан ошиқроқ вақт мобайнида бор-йўғи 27 та ўзгартиш киритилган. Бунинг 10 таси «Инсон ҳуқуқлари ҳақида билл» деб номланади. АҚШ конституциясининг илк матнида асосий эътибор федерал давлат тузилишига қаратилган бўлиб, инсон ҳуқуқларига оид нормалар деярли йўқ эди. Шунга қарамай, АҚШ конституцияси “қаттиқ” конституциялар сирасига киради. Ажабланарли томони шундаки, Америка Қўшма Штатлари демократик давлат сифатида маълум ва машҳур бўлса-да, унинг конституциясида «демократия» сўзи қўлланмаган.

Дунё мамлакатлари орасида конституцияга эга бўлмаганлари ҳам бор. Буюк Британия ва Янги Зеландия конституцион қонунчилик ривожланган демократик давлатлар бўлса-да, конституция деб номланувчи яхлит ҳуқуқий ҳужжатга эга эмас. Буюк Британияда конституциявий ҳуқуқлар парламент

қабул қиладиган қонунларда ўз аксини топади. Бу ерда 1689 йилдаёқ «Хабеас корпус акти» қабул қилинган эди.

Дунё давлатлари конституциялари моҳиятан ҳокимият манфаатлари, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ёки мафкуравий мақсадлар устувор бўлган хилларга бўлинади. Мафкуравий конституцияларнинг яққол намунаси собиқ СССР конституцияси эди. Ўз умрини ўтаб бўлган бу ҳужжатнинг мақсади коммунистик тузум ва унинг мафкурасини ҳимоялаш бўлган. Бу мафкура иттифоқ халқлари бошига қандай жафолар келтиргани тарихдан бизга равшан. Мазкур конституциялардан фарқли ўлароқ, амалдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясида “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас” (12-модда), дея алоҳида қайд этилган.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз ҳаёти Янги Ўзбекистонни бунёд этиш ва моҳиятан бир-бирини тақозо этувчи демократик, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-ҳуқуқий ислоҳотлар сари қўйилган муҳим қадам сифатида ижобий ўзгаришларга бой бўлди. Бинобарин, жаҳон амалиёти ислоҳотларни изчил амалга оширишда, айнан жамият ва давлатни модернизация қилишнинг конституциявий-ҳуқуқий асосини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини кўрсатяпти. Ҳолбуки, жаҳон тажрибасига назар ташлар эканмиз, бугун дунёда ҳеч бир давлатнинг Конституцияси илк бор қабул қилинган таҳририда сақланиб қолмаганига гувоҳ бўламиз. Биргина ХХІ асрда дунёнинг 90 га яқин давлатида Конституциявий ислоҳотлар муваффақиятли амалга оширилган, 57 тасида янги Қомус қабул қилинган. Бу борада мазкур мазмундаги ўз ҳужжатига энг кўп ўзгартириш ва қўшимчалар киритган ўн мамлакат - Мексика, Янги Зеландия, Бразилия, Швейцария, Австрия, Исроил, Чили, Колумбия, Грузия ва Ҳиндистонни мисол келтириш мумкин.

Шу мазмунга монанд бошқа бир мисол: масалан, Сан-Марино Конституцияси 1600 йил 8 октябрда расман тасдиқланган бўлса, охириги таҳрири 2002 йилда амалга оширилган. АҚШ Конституцияси 1788 йил 21 июнда расман тасдиқланган бўлса, охириги таҳрири 1992 йил 5 майда амалга оширилган. Польша Республикаси Конституцияси расман 1791 йил 3 майда тасдиқланган ва охириги таҳрири 2009 йил 21 октябрда амалга оширилган. Норвегия Конституцияси расман 1814 йил 17 майда тасдиқланган бўлса, охириги таҳрири 2014 йил 13 майда амалга оширилган. Бу ўринда яна кўплаб мисолларни келтириш мумкин ва бу билан демокримизки, мутлоқ ўзгаришга юз тутмайдиган, таҳрири қилинмайдиган, қўшимча ва ўзгартишлар

киритилмайдиган конституциялар йўқ. Жаҳон Конституциялари тарихи ҳам шундан гувоҳлик беради.

Маълумки, “Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси конституциявий қонун лойиҳасида 64 та моддага 200 дан ортиқ ўзгартишлар, 6 та янги модда ва 16 та янги норма киритилмоқда. Қонун лойиҳасини тайёрлаш доирасида қуйидаги тажрибалар инobatга олинган: миллий қонунчилик, қадриятлар ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти, ўзбек давлатчилигининг тарихий тажрибаси; инсонни асосий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш соҳасидаги асосий халқаро стандартлар; илғор хорижий тажриба, яъни 100 дан ортиқ мамлакатларнинг конституциявий тажрибаси ва бошқалар. Конституциявий ислохотлар тўғрисида гапирар экан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинганлигининг 29 йиллиги муносабати билан халққа йўллаган табригида, жумладан, шундай дейди: “Тараққиёт стратегиясида ўз аксини топаётган, адолатли ва халқпарвар давлат барпо этишда муҳим аҳамият касб этадиган вазифаларни амалга ошириш учун, аввало, янги конституциявий макон ҳамда янада мустаҳкам қонунчилик базаси керак бўлишини, ўйлайманки, барчамиз яхши тушунамиз. Шу маънода асосий қонунимизни жамиятдаги бугунги реал воқеликка, шиддатли ислохотларимиз мантиғига мослаштириш, Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси учун мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратиш муҳим вазифага айланмоқда”.

ХУЛОСА

Мавзуга хулоса ясаб, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Конституция қабул қилинганлигининг 28 йиллиги муносабати билан халқимизга йўллаган табригидаги “...бугунги шиддатли давр биздан замонага мос ҳаракат ва ўзгаришларни талаб қилмоқда. Ана шундай талабга жавоб берадиган мукамал Конституцияга эга бўлиш учун Асосий Қонунимизнинг янги лойиҳасини тайёрлашимиз, уни умумхалқ муҳокамасига қўйиб, билдирилган таклифлар асосида такомиллаштириш... ўйлайманки, миллий давлатчилик анъаналаримизга, халқимиз манфаатларига муносиб иш бўлади”, - деган сўзларини келтириб ўтсак, мақсадга мувофиқ бўлур эди.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20-декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Ўзбекистон халқига мурожаатномасидаги мавзуга тегишли ушбу фикрларини келтириб ўтиш жоиз: **“Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат”** деган ғояни

Конституциямиз ва қонунларимизга ҳам, кундалик ҳаётимизга ҳам чуқур сингдиришимиз керак. Ҳозирги кундаги жиддий синовлар ва башорат қилиб бўлмайдиган хавф-хатарларни енгиб ўтишга кодир бўлган миллий давлатчилигимиз асосларини мустаҳкамлашимиз зарур... Умуман, маъно-мазмунини инсон қадрини улуғлаш руҳи билан бойитилган, келажак авлодларга муносиб хизмат қиладиган, Янги Ўзбекистонга мос бўлган Конституцияни ҳар томонлама ўйлаб, шошилмасдан ишлаб чиқишимиз керак”.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент, “Ўзбекистон”, 2019 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил, 29-декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент, “Ўзбекистон”, 2021 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинганининг 29 йиллиги муносабати билан халққа йўллаган табриги. – “Халқ сўзи”, 7-декабрь, 2021й.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил, 20-декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент, “Ўзбекистон”, 2022 й.
5. Жаҳон Конституциялари. – Тошкент, 2022 й.
6. Ўзбекистон Конституциясини ўрганиш. Услубий қўлланма. – Тошкент, 2019 й.
7. Н.Ю.Жўрабоев. Давлат бошқарувида қонун устуворлигини таъминлаш. – “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – инсон қадрини улуғлаш, эркин ва фаровон ҳаётимиз кафолати” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. ТДТрУ, 1-декабрь, 2022 й.
8. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
9. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Рамагов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. Academic research in educational sciences, 3 (10), 803-810.
10. Рамагов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Ҳасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. World scientific research journal, 8(1), 102-108.
11. Voltaevna, S. F. A., & Upashevna, A. L. (2022). Signs
12. Рамагов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Ҳасанов, М.Н., & Эрниеъов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ

ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 376-386.

13. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(05), 1-6.

14. Hasanov M., Tuhtaboev E. THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS) // *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*. – 2021. – Т. 2. – №. 05. – С. 1-6.

15. Baratov, R. U. (2019). INTEGRATION OF A SCIENCE, FORMATION, AND MANUFACTURE IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING. In *ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ* (pp. 51-54).

16. Jumaniyoz Ramatov, Rozigul Umarova, Rashid Baratov, Mirshod Khasanov, Siroj Sultonov, & Fayzulla Kushakov (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 582-586.

17. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.

18. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОЙЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.

19. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.

20. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.